

Fegyvered sints, látom, 's te olly kegyetlenül
Fel tartottad szádad, majd béled is meg hüül.

SOLYMOSI

Botra! Mit pirogatz, hogy nintsen fegyverünk?
Náloknál töb szilvát bottal mi le vertünk.

VETT

Lóra, constructio, itt jü a parasztság!
De ezt mind le irni volna kis fáradság,
El kelne, jól tudom, osztán a' barátság,
Ha sokat mondanánk, eddig a mulatság.

CONCLUSIO EXAMINIS (per Simonium)

Compellati, hic morati Viri Consultissimi,
Pro favore nostro more nobis quam gratissimi,
Nos ingrati, honorati quid possemus optimi,
Quam precari, asservari vos favore optimi.

Vos ut nobis, Deus vobis Esto favorabilis,
Nobis nostra, vobis Vestra Culpa exorabilis,
Parvos quanti, facit tanti, vos faciat labilis,
Ne sit honor, Ars ut olor albis feratur alis.

Quod assvetas, quas fert aetas, musicas negleximus,
Magis laetas si poetas Vobis Nos promittimus,
Core istas, quia astas, ditiores putamus,
Has nunc tritas, sic finitas vobi recomendamus.

Quod tam breves sumus leves, quaeso ne miramini,
Sex sunt Dies, ex quo quies data est Examini.
Nec mentimur, arbitramur hic Terminum termini,
Hic moramur nullum eccur, ut sit ira memin.

Varga Imre

Orczy Lőrinc és Fekete János elveszettnek hitt közös munkája

Egy téves attribúció helyesbítése

Az ItK 1977-es évfolyamában (197. kk.) *A Károlyi család és a korai felvilágosodás* címmel számoltam be Károlyi Ferencnek (1705–1758) és fiának, Antalnak (1732–1791) irodalmi munkásságáról. Ami Károlyi Ferencet illeti, a cikknek vele foglalkozó részét ma sem szükséges módosítanom. Annál inkább a fiával kapcsolatban elmondottakat.

Károlyi Antalnak a család levéltárában P.1503 jelzet alatt őrzött iratai közül 1976-ban került elő egy *Lettre à Mr de Voltaire* című, francia nyelvű verses episztola, amelyet szerzője – az előszó tanúsága szerint – egy franciául nem tökéletesen tudó barátjának, egy lovassági tábornoknak a fogalmazványa alapján írt meg Voltaire nyelvén, majd a szöveget bőséges lapalji jegyzetekkel látta el, ugyancsak franciául. A mű egy magyar nemes panaszát fejezi ki amiatt, hogy Voltaire, aki történeti műveiben a

világnak oly sok népével foglalkozott, mind ez ideig egy szót sem ejtett a magyarokról, pedig azok mind régebbi történelmük során, mind az 1741-től 1748-ig tartó háborúban jelentős hadi érdemeket szereztek, s ráadásul sokan közülük ismerik, szeretik Voltaire műveit. Miután az episztola jegyzeteiben a magyar királynő, azaz Mária Terézia dicső tettei között a bécsi egyetem filozófiai karának 1754-es reformja is szerepel, ám nincs utalás az 1756-ban kirobbant újabb, általunk hétévesnek nevezett háborúra, szinte magától kínálkozik az a következtetés, hogy a mű nagy valószínűséggel 1755-re datálható. Szerzője a 45. számú jegyzetben azt írja önmagáról, hogy huszonhárom éves: ezt az életkort az 1732-ben született Károlyi Antal, akinek anyagában a kézirat fennmaradt, épp 1755-ben töltötte be. Az episztolának a vallási elfogultságot, bigottságot elítélő kitételei összhangban álltak azzal a ténnyel, hogy Károlyi Antal apjának 1754 végén és 1755 tavaszán a nagykárolyi nyomda megindításának ügyében – mint azt Éble Gábor: *Egy magyar nyomda a XVIII. században* című munkája (Bp. 1891. 13–18.) kifejti – súlyos konfliktusai támadtak bizonyos egyházi körökkel. A felsorolt adatok alapján semmi sem szól az ellen, hogy a franciául egyébként is tudó, sőt, ezen a nyelven levelező Károlyi Antalt tekintsük a mű szerzőjének, még akkor is, ha a szépen letisztázott szöveg nem az ő saját kézírása.

Nos, ez a szinte magától értetődő megállapítás tévesnek bizonyult, újabb példát szolgáltatva arra, hogy egyetlen konkrét filológiai adat felbukkanása még a legmeggyőzőbbnek látszó föltevést is romba döntheti. Amikor egy egészen más témával foglalkozva, az MTA Kézirattárában kezembe vettem *Néhai Galánthai Gróf Fekete János Magyar Munkájának* a K.684/III. jelzeten található köteteit, az I. kötet 58. lapjához érve, a *Műzsámnak* című vers alatt meglepetéssel (és a váratlanul kiderülő igazság örömeivel) olvastam Fekete Jánosnak a költemény egyik részletéhez fűzött jegyzetét: „B Orczy Lőrincz Voltérnak egy Levelet irt, melyben panaszkodott, hogy a' Magyarokról nem szóll, 's azt én fordítottam Francziára. Hová lett, nem tudom.” A költeménynek azokból a soraiból, amelyhez az idézett jegyzet kapcsolódik, azt is megtudjuk, hogy Orczynak a fordítás alapjául szolgáló szövege már szintén versben készült. Fekete ugyanis, saját műzsájához egyes szám második személyben fordulva, ezt mondja Orczyról:

„Még mikor Voltérnak írott panaszait
Veled fordíttatta szép verselt sorait,
Már meg jövendőlte, hogy Parnassusra hágsz,
's Eleted voltában az ő nyomára vágsz.
Ő volt, ki tégedet Magyarúl-írásra
Gerjesztő példával birt 's a' Francz hagyásra,
Kegyesen itélvén első munkáidról,
Gyenge taníttással térít hibáidról.”

Fekete János tehát mint atyai jóbarátjának készítette el Orczy számára az episztola fordítását. A letisztázott füzetes kézirat valamilyen módon Károlyi Antalhoz került, s végül az ő hagyatékában maradt fenn.

Orczy Lőrincről közismert, hogy – későbbi elítélő véleményétől eltérően – az 1750-es és az 1760-as években szívesen olvasta Voltaire-t, néhány versét át is dolgozta magyarra. Ezekből az átdolgozásokból azonban az is kiderül, hogy a francia költő műveit a magyar nemesség világképének megfelelően értelmezte (és értelmezte át!). A *Sur la paix de 1736* című Voltaire-versnek minden háborút elvető pacifizmusát Orczynál a *Bekéség' kívánásában* az a gondolat váltja föl, hogy a derekasan harcoló katonának a győzelem kivívása után megérdemlik a pihenést, a *Le Mondain* és a *Défense du „Mondain”* kozmopolita szemlélete helyett pedig a *Barátságos beszédje egy Úrnak a' káplányával* című versben Orczy az egész világot egyformán gyámolító gondviselésnek a deista Voltaire-től teljesen idegen eszméjét hirdeti. Mindez óvatosságra int bennünket, amikor arra próbálunk választ keresni, vajon mennyiben tükrözi a Fekete által készített francia nyelvű episztola Orczy eredeti szövegének gondolatait. A magyarok hadi érdemeit hangoztató nemesi patriotizmus és a Mária Terézia iránti hűség a mű keletkezésének idején minden bizonnyal közös volt Orczyban és Fekete Jánosban, a képmutató bigottságnak és az utálatos fanatizmusnak („l'hypocrite Bigotisme”, „le détestable fanatisme”) már a költemény első lapján olvasható, majd ismételtelen visszatérő, s az utószó szenvedélyes mondataiban tetőfokára hágó kárhóztatása viszont inkább Fekete műveinek terminológiájával rokon.

A szerzők (remélhetőleg végleges!) azonosítása lehetővé teszi a mű keletkezési évének helyesbítését

is. Miután a fordító, az 1741-ben született Fekete János a már említett 45. jegyzetben huszonhárom évesnek mondja magát, a *Lettre à Mr de Voltaire* francia nyelvű szövege – néhány hónap eltérést megengedve – 1764-re keltezhető. A 8. jegyzetnek az a kitétele tehát, amely szerint a török nem egészen hetven éve „távozott el”, nem a 8. jegyzet elején említett Budára, illetve annak 1686-os felszabadulására, hanem az 1699-es karlócai békére, a 16 éves felszabadító háború befejezésére vonatkozik.

Az episztola megírásának az 1977-es ItK-cikkben feltételezett indokai közül ezek után nyilvánvalóan ki kell küszöbölnünk a Károlyi Antal személyével kapcsolatos szubjektív tényezőket. Továbbra is érvényes marad azonban a cikk legfontosabb kérdése (és alapvetően a rá adott válasz is): vajon a szóban forgó történelmi-politikai helyzetben objektíve mi tette lehetővé Voltaire eszméinek az episztola által tanúsított recepcióját? A keletkezési időpontnak 1764-re való áthelyezésével ugyanis (éppen hogy) nem léptünk ki annak az 1764/65-ös országgyűléssel lezáruló történelmi periódusnak a határai közül, amelyet még a „Vitam et sanguinem” gesztusa, a magyar nemesség és az uralkodóház viszonyának átmeneti megjavulása jellemez. A *Lettre à Mr de Voltaire* fenntartás nélkül támogatja Mária Teréziának és tanácsadóinak politikáját, amelynek (a felvilágosult abszolutizmus irányába mutató) fő célja az állam hatalmának erősítése és – e cél megvalósításának nélkülözhetetlen előfeltételeként – az egyház világi befolyásának korlátozása. A fanatizmus és a bigottság ellen küzdő Voltaire az episztola megfogalmazójának szemében tulajdonképpen azonos célokért harcol, mint a magyarokat is olyannyira szerető Mária Terézia. Így tükröződhet ugyanabban a szövegben egyidejűleg a magyar nemesi patriotizmus, a Habsburgok iránti odaadó hűség és Voltaire antiklerikalizmusa. Mindebből egyúttal az is kiderül, hogy a Voltaire szókinéséből átvett fordulatoknak itt bizonyos tekintetben más funkciójuk van, mint a francia szerzőnél: nem annyira egy következetesen deista filozófia megnyilvánulásai, inkább egy aktuális politikai program kifejezői.

A magyar nemességnek és az uralkodóháznak az episztolában is tükröződő jó viszonya, mint említettük, épp a mű keletkezését közvetlenül követő időszakban romlik meg. Az 1764/65-ös országgyűlés, a feudális kiváltságok védelmében, hevesen elutasítja az udvar által tervezett reformokat, s ettől fogva a magyar rendek magatartása egyre élesebb ellentétbe kerül a felvilágosult abszolutizmusnak immár az ősi *privilegiumokat* is veszélyeztető törekvéseivel. A következő évtizedek során mindinkább erősödő nemesi ellenállás, ha különböző mértékben is, de mind Orczy, mind Fekete további pályafutásának fontos tényezője lesz. Voltaire-rel kapcsolatos állásfoglalásuk azonban egymástól nagyon is eltérően alakul. Fekete János megmarad a francia filozófus hívének, Orczy azonban elfordul tőle, s Bessenyeihez írt nevezetes versében már úgy vélekedik, hogy Voltaire-t, Bayle-t és Spinozával együtt, gályára vagy a spanyol király autodaféjára kellett volna küldeni. Úgy látszik, hogy a magyar nemességnek azok a rétegei, amelyek már a XVIII. század derekán szívesen olvasták a korabeli francia filozófusok műveit, ekkor még nem érezték meg teljes mértékben e műveknek a felvilágosodás ideológiai küzdelmeiben játszott szerepét, s olvasmányaikat a maguk módján értelmezve, megpróbálták beilleszteni őket a maguk nemesi világméltóságába. Amikor azonban a magyar felvilágosodás kibontakozásának idején felismerték, hogy például az igazi Voltaire nem azonos azzal az íróval, amilyennek őt egy-két évtizeddel korábban elképzelték, válaszütt elé kerültek, s a Voltaire-hez írt episztola két szerzője, Orczy Lőrinc és Fekete János, más-más úton haladt tovább.

Közös munkájuk, a *Lettre à Mr de Voltaire*, amely a Károlyi Levéltárban jelenleg a P. 1512 jelzet 4. csomójában található, több mint két évszázados lappangás után a felvilágosodás kutatóinak Budapestén sorra kerülő, VII. nemzetközi kongresszusa alkalmából, 1987-ben jelenik meg az Akadémiai Kiadó „Új Történelmi Tár” című sorozatának I. köteteként, francia nyelvű utószóval.

Vörös Imre